

Gråbrødre Kloster i Viborg

Introduktion og Historie

Af Hans Krøngaard Kristensen

1. Introduktion

Franciskanerklostret i Viborg voksede i løbet af middelalderen til at blive et meget omfattende og sammensat bygningskompleks. En del heraf er i dag bevaret som stiftelsen Viborg Gråbrødre Kloster, det tidligere Viborg Hospital. Bygningerne er dog vanskelige at forstå i forhold til et traditionelt billede af et middelalderligt kloster, hvilket skyldes at husene kun udgør en mindre og en mindre central del af det engang så store kloster. De øvrige bygninger er i tidens løb forsvundet, men til forskellig tid.

Bygningskomplekset kom til at omfatte to lukkede gårde og to yderligere udløberfløje. Alene det gør, at det kan være besværligt at navngive fløjene logisk, når vi ikke kender bygningernes funktion, men kun deres beliggenhed, og i forskningshistorien er der da også brugt en række forskellige betegnelser for disse fløje. Nordfløjen vil eksempelvis i traditionel klosterforskning være den fløj, der afslutter hovedanlægget, altså den lukkede fratergård ved kirken. Nu er den ikke synlig i dag, hvorfor det kunne være relevant at bruge betegnelsen *nordfløjen* for den nordligste fløj i den nordre gård, og set fra denne gård var den tidligere nævnte fløj ved fratergården i en del af hospitalets tid den søndre fløj for hospitalet. Der har dog også ligget en udløberfløj længere mod nord end nordfløjen i den nordre gård. Den er ganske vist for længst væk, men har dog i klostrets tid været den nordligste bygning.

For at læseren kan følge med, har vi valgt at navngive de forskellige bygninger eller bygningsafsnit med et bogstav, der enten bruges som fløjens egentlige betegnelse, eller vil være tilføjet i parentes (fig. 1). Den pågældende nummerering blev først introduceret i 1987, men er med modifikationer brugt i en del forskellige sammenhænge siden.¹ Navngivningen lettes i øvrigt ikke af, at flere bygninger i middelalderens løb blev erstattet af andre på nogenlunde samme sted. I disse tilfælde vil bogstavet være tilføjet et tal (1-2).

Længst i syd lå kirken (A) med en lille kirkegård mod syd og måske mod vest. Kirken må være udvidet i flere omgange og blev benyttet som sognekirke til begyndelsen af 1800-tallet og i hovedparten af tiden under navnet Gråbrødre Kirke. Forfald og nedrivning stod på i lang tid til den endelige fjernelse af de sidste rester o. 1830. Vores viden om kirken stammer hovedsageligt fra tegninger og eftermiddelalderlige oplysninger og kun i beskedent omfang fra arkæologiske undersøgelser.

Nord for kirken har vi haft hovedanlægget med de traditionelle klosterbygninger mod øst, nord og vest (B, E og F), som sammenbygget med kirken har dannet en lukket fratergård omgivet af en korsgang. Flere af bygningerne synes ombygget i løbet af middelalderen. Denne del af klostret forsvandt meget hurtigt efter Reformationen og vores viden om dette kompleks bygger udelukkende på arkæologiske un-

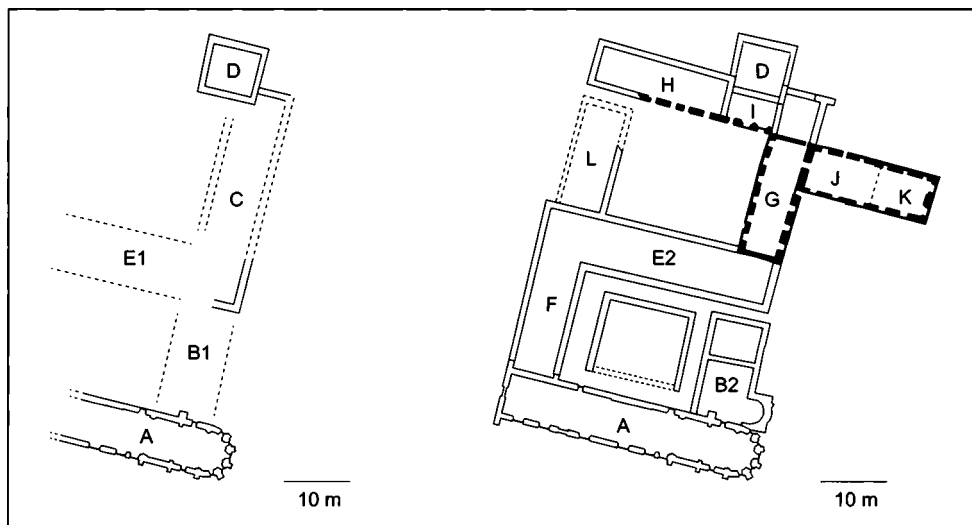

Fig. 1. Skematisk plan af Viborg Gråbrødre Kloster i en tidlig og en sen fase. Bygningerne er påført bogstavnummerering af hensyn til en entydig identifikation. Tegning HKK 2009.

dersøgelser. Denne del af klosterområdet udgør nu sammen med kirketomten haveanlægget Hans Tausens Minde.

Nord for dette traditionelle firfløjede anlæg har der ligget flere bygninger, som dels er bevaret i dag og dels kendes fra arkæologiske undersøgelser (fig. 2). I forlængelse af østfløjen ligger der en ombygget økonomilænge (G) i to etager fra middelalderens slutning. Bygningen er senere blevet forhøjet og etageadskillelsen hævet, og den er i dag forsynet med store vinduer. Denne bygning har erstattet en ældre fløj (C), der muligvis er påvist både nord og syd for bygning G, men som i princippet også kunne bestå af to bygninger i samme flugt. Begge bygningsdele var funderet ganske dybt.

Den nordlige del af bygning C var dog ikke det ældste byggeri på dette sted, idet den var opført op mod en endnu ældre og endnu dybere funderet bygning (D). Af denne påvistes sydøsthjørnet og yder-

siden af østmuren i en strækning på 6 m hen over strædet nord for Gråbrødre Kloster og fortsættende nordpå under nabogrunden. En kvadersat åbning i muren midt i strædet tyder på, at et vandløb tidligere har haft sit løb her.

Her i den nordlige del af klosterkomplekset findes også en øst-vestorienteret bygning (H), hvis syd-mur endnu delvis er bevaret. Dette hus er i dag i ét stokværk og har tynde vægge mod nord og vest. Undersøgelser har vist, at huset havde haft en længere udstrækning i vestlig retning, og det var naturligvis fuldt grundmuret til alle sider. Derimod var det ikke bygget op til økonomifløjen G, hvilket formodes at hænge sammen med tilstedeværelsen af bygning D, der har givet en østre afgrænsning for fløjen H. Derved blev der efterladt et lille indhak (5 x 7 m) mellem H og G, som man efterfølgende har inddraget i bygningskomplekset ved at opføre en lille indskudsmur (I) i forlængelse af sydmuren i bygning H.

Fløjene G og H har sammen med den egentlige nordfløj ved fratergården (E) dannet en lille gård, som formentlig var lukket mod vest af en bindingsværksbygning, hvorfra østsidens syldsten (L) er påvist.

Kort før reformationen opførtes en udløberfløj (J) i to stokværk, hvoraf det nederste i dag opfattes som en kælder, på økonomibygningens østside. Denne fløj blev på reformationstiden ombygget til brug for kongen under ophold i Viborg.² Bygningen blev i den forbindelse udvidet mod øst i tre stokværk (K), og der kom en ekstra etage på bygning J.

For de bevarede bygninger består kildematerialet væsentligst i de stående bygninger og den dokumen-

tation af murværket, som blev foretaget i forbindelse med den store restaurering i 1976. Trods bevaret murværk i stor højde er dette kompleks og dets udbygning dog ikke nødvendigvis nemmere at forstå end de forsvundne bygninger, som er påvist ved udgravninger.

På grund af det heterogene kildemateriale og de forskellige forskningsindsatser vil redegørelsen for franciskanernes kloster i Viborg falde i flere adskilte artikler her i tidsskriftet. *Viborg Gråbrødre Kirke* ved Hans Krongaard Kristensen, *klostrets hovedanlæg* ved Jesper Hjermind og Lars Agersnap Larsen og *klostrets nordre gård* ved Bianca Breum, Martin Risvig, Morten Larsen og Hans Krongaard Kristensen.

Fig. 2. De bevarede klosterbygninger set fra syd. Foto: HKK 2017.

2. Klostret i middelalderen

Franciskanerklostret i Viborg blev i følge Peder Olsens franciskanerhistorie *De Ordine Fratrum Minorum* fra reformationstiden stiftet i 1235.³ Notitsen med årstallet er uden yderligere kommentarer tilføjet i margenen på Peder Olsens manuskript på det kronologisk rette sted. I det nævnte skrift oplyses desuden i selve teksten – dog uden årstal, men mellem Ystad i 1267 og Odense i 1279 – at klostret blev opført fra grunden af grevinde Mariane af Eberstein og hendes to sønner Albert og Ludvig Albrektsen.⁴ Endvidere nævnes, at de tre blev gravlagt i kirken under den samme sten af marmor.⁵ Oplysningen må gå på en donation givet efter greven af Ebersteins død i 1289, da han ikke omtales. Efter nyere forskning skal de to forskellige oplysninger forstås således, at Peder Olsen havde vanskeligt ved at finde et præcist årstal for klostrets stiftelse og derfor formulerede oplysningen om Ebersteinernes donation, før han senere fandt det rette årstal.⁶ Oplysningen om Ebersteinernes donation blev i to omgange udbygget, dels at det skete under pave Innocens IV (1243-54), hvilket må være forkert, og dels at familien levede under kong Erik Glipping.⁷ Antagelig bygger oplysningerne om Ebersteinerne fra en indskrift på deres gravsten. Peder Olsen har formentlig grundet manglende oplysninger oprindeligt opfattet familien som stifter af klostret. I lyset af den rette datering behøver Ebersteinernes indsats dog ikke at blive opfattes som en forudsætning for klosterbyggeriet, men i stedet som en donation til en eksisterende institution og en impuls til dets videreførelse, således som det kendes så mange andre steder. At Ebersteinerne skulle have opført klostret fra grunden kan slet ikke stemme med klosterkirkens datering til midten af 1200-tallet. Hvis man

skal tage formuleringen bogstaveligt kunne der måske som foreslået være tale om at ældre klosterbygninger i træ eller bindingsværk er blev erstattet af grundmurede huse.⁸

Franciskanerklostret i Viborg er næst efter Ribe (1232) og Slesvig (1234) det tredjeældste i Danmark, så man må forvente, at brødrene blev inviteret hertil af en fremsynet person; men hvem har Peder Olsen intet kendskab til. De kom til byen, mens Gunner var biskop i Viborg, og han må have været velvillig indstillet over for denne nye orden – ikke mindst, hvis franciskanerne som foreslået har fået overladt en ældre kirke. Om Gunner til gengæld har været aktiv for at få brødrene til byen, kan dog ikke afgøres, selv om muligheden kunne være nærliggende. Som tidligere cistercienserabbed kan han også have formidlet kontakt til arkitekter, der har arbejdet på de jyske cistercienskirker.

Nu ankom dominikanerne til Viborg i samme periode (måske i 1228), og erfaringen andetsteds fra er tydeligvis, at den højere gejstlighed støttede dominikanernes indtog, mens det var det verdslige aristokrati, der støttede franciskanerkonventerne.⁹ Albrecht af Eberstein havde ikke nogen tilknytning til Viborgegnen eller Danmark i 1235. Om Mariannes slægt eller en hel tredje familie kunne stå bag stiftelsen af franciskanerklostret i 1235 vides ikke.

Hvis kirken, brødrene fik, som antaget har været en kvaderstenskirke, har den været forholdsvis ny som stenbygning i 1235, selv om der sagtens kan have været en ældre forgænger. En opførelse i granitkvadre o. 1200 må indebære, at kirken på dette tidspunkt har haft en væsentlig funktion i tidens gejstlige system, som formodentlig har været i form af en sognekirke. Overdragelsen må derfor være sket med sogneboernes accept som senere ved johanniterklo-

stret.¹⁰ Vi kender ikke noget navn på kirken og med overdragelsen til franciskanerne, kan man udelukke navnene på alle sogne, sognekirker og andre kirkelige institutioner (med undtagelse af franciskanerklostret), der har været omtalt i de skriftlige kilder efter 1235. Ifølge P.H. Resen var franciskanerkirken indviet til Jomfru Maria, som typisk er for en klosterkirke. Patrocinet bruges også af domkirken, så det er nok ikke givet, at forgængeren for gråbrødrenes kirke også var indviet til Maria.

Vore oplysninger om klostret i middelalderen er ret beskedne, men ligner forholdene de fleste andre steder. Der afholdtes provincialkapitel i klostret fem eller seks gange.¹¹ Første gang var i 1274, og efterfølgende i 1295, 1325, 1356, 1388 og muligvis 1420. Ved disse møder kom der et par brødre fra hvert af de øvrige franciskanerklostre i provinsen Dacia, der omfattede de tre nordiske lande. De mange forsamlede brødre har sikkert givet anledning til festlige processioner i byen.

I højmiddelalderen tilfaldt der klostret forskellige testamentariske donationer, bl.a. fra ganske mange enker: Margrete enke efter Jens Gunnesen, Esbern Vagnsens enke Gro, Cecilie enke efter forhenværende marsk hr. Jens Kalv, Cecilie datter af Jon Jonsen Little, som både gav til konventet og til kirkens bygningsfond, og Kristine enke efter hr. Johan Blaafo.¹² Alle skænkede i øvrigt mindre pengebeløb til en meget lang række klostre og andre gejstlige institutioner. Margrete testamenterede i 1263 ret differentierede beløb til udvalgte institutioner, hvor eksempelvis franciskanerne i Viborg fik 5 mark penge. I 1268 uddelte Gro derimod ret ensartet 2 mark til rigtig mange steder. Cecilie, hr. Jens Kalvs, testamenterede i 1304 3 mark penge til franciskanerbrødrene i Viborg, hvor dominikanerne fik 5 mark. Cecilie Little

differentierede også i 1307 og gav 5 mark til brødrene og 3 pund korn til byggefonden. Måske var der planer om et nyt byggeri, siden byggefonden var aktuel. Kristine skænkede via testamente i 1305 10 mark penge til franciskanerne i Viborg.

Fra senmiddelalderen ved vi, at Peder Harbo i 1448 skænkede en gård i Sct. Mogens Gade til brødrene.¹³ Endvidere lejede klostret i 1512 en grund af byen, hvilken lå belejligt for klostret.¹⁴ Klosters gardian (forstander) solgte i 1488 en gård, "Medelhede" i Middelsom herred, til viborgbispens Niels Glob.¹⁵ Gården var formentlig testamenteret til brødrene af Elisabeth Buggesdatter, enke efter Godskalk Skarpenberg, i 1391.¹⁶

Løvenbalks Kapel

Gråbrødrenes kirker blev tidligt søgte begravelsessteder for fornemme og formuende folk. I slutningen af middelalderen ses en bevægelse mod eksklusive begravelsespladser disse steder med egne tilbyggede kapeller.¹⁷ Et sådant skal have ligget på kirkens sydside, hvor ridder Jens Nielsen til Aunbjerg af slægten Løvenbalk blev gravlagt i 1438.¹⁸ Kapellet som sådan er ikke kendt, men hans gravsten har haft en lidt speciel historie og urigtigt været udpeget som den sten, Hans Tausen stod på ved prædiken for menigheden på klostrets kirkegård (fig. 3).¹⁹

Observansen

I anden halvdel af 1400-tallet begyndte striden mellem observanter og konventualer at blusse op i Danmark.²⁰ Ned gennem middelalderen plagedes franciskanerordenen af interne stridigheder mellem slappere, der ville administrere bevægelsen på en praktisk måde, og strammere, der ville følge Frans' idealisme til den yderste konsekvens. Hvor de før-

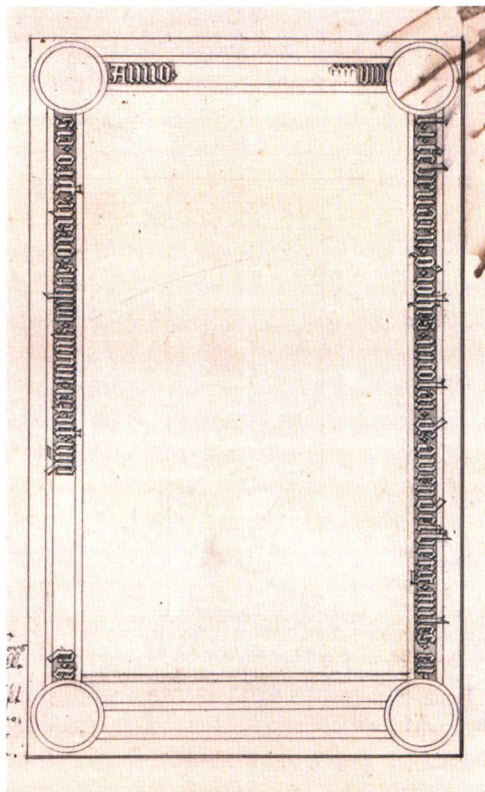

Fig. 3. Gravsten over Jens Nielsen til Aunsbjerg af slægten Løvenbalk, som stenen så ud i midten af 1700-tallet. Senere blev gravstenen genbrugt på Hinge kirkegård og er nu helt forvansket. Tegning: Søren Abildgaard 1768, Nationalmuseet.

ste kendes under begrebet *konventualerne*, optræder strammerne først under navnet *spiritualere* og senere som *observanter*. Dette navneskifte bunder i de forskellige holdningers skiftende dominans i ordenen gennem tiden samt i pavestolen og den etablerede kirkes vekslende holdning til franciskanerordenen. Spiritualerne, der i begyndelsen havde stor vægt i Ita-

lien, nåede ikke til Danmark. De kom i miskredit i 1300-tallet og blev senere helt undertrykt i ordenen, således at konventualerne i lang tid havde overtaget. I senmiddelalderen voksede observantbevægelsen frem som en reaktion mod ordenens tydelige afvigelse fra Frans' oprindelige ideer. Denne bevægelse startede i Italien i 1300-tallets slutning, men nåede først til Norden sent i 1400-tallet.

Som den strengere retning blandt franciskanererne mente de – ud over at de repræsenterede de oprindelige ideer specielt omkring fattigdomsidealet – også, at alle de traditionelle konventer skulle reformeres, hvilket i mange tilfælde førte til voldelige overfald på brødre i konventualernes klostre. Gråbrødrene i Viborg var modstandere af observansen og hørte i 1505 til blandt de otte ikke reformerede konventer, og var blandt de, der dette år klagede til paven over, at modstanderne søgte at drive dem ud med væbnet magt, sårede og slog dem og røvede deres kostbarheder.²¹ Gardianen i Viborg hed på dette tidspunkt Jens Knudsen. Han døde året efter, og hans gravsten er stadig bevaret. (fig. 4). Konventualernes leder Jens Mogensen døde og blev gravlagt i Viborg under et besøg i 1515.²² I 1518 blev konventet dog som ét af de allersidste tvunget til at overgå til observansen. En følge af en sådan reformering indebar frasalgs af godsbesiddelser, men om dette blev aktuelt i Viborg, inden andre begivenheder tog fart, vides ikke.

Brødrene var givet vis optaget af studier og bøger helt frem til Reformationen. Et godt eksempel herpå ses i en trykt bog, som i dag er bevaret i Flensborg. Det drejer sig om et teologisk værk af Hilarius af Poitiers "Om Treenigheden", som Erasmus af Rotterdam fik udgivet i Basel i 1523. Bogen blev anskaffet af gråbrødrene i Viborg kort tid efter udgivelsen, og da de blev forjaget i 1529, tog de bogen med. Den

Fig. 4. Gravsten over gardian Johannes Knudsen, der døde i 1506. Stenen lå fremfor altret i Gråbrødre Kirke, og er i dag indmuret i Viborg Domkirke. Ifølge indskriften på tegningen kendte han sin dødsstund 37 år i forvejen (obitum suum XXXVII annis divinitus prescivit). Normalt læses tallet dog som 27 år. Tegning: Søren Abildgaard 1767, Nationalmuseet.

blev ifølge en notits på titelbladet i 1529 indlemmet i bogsamlingen i gråbrødreklostret i Horsens, som eksisterede frem til 1532.²³

3. Reformationen

Gråbrødre Kloster blev i reformationstidens Viborg centrum for nogle væsentlige begivenheder. I 1528 brød borgerne ind i klosterkirken for at bruge den til evangeliske gudstjenester ved Hans Tausen, fordi sognekirken Sankt Hans, som man hidtil havde brugt, var for lille. I begyndelsen deltes de to parter om kirken, så brødrene havde den om formiddagen og de evangeliske om eftermiddagen; men senere overtog protestanterne den helt, således at brødrene fra 1. november 1528 måtte bruge et kapel i omgangen.²⁴

Frederik I udstedte 23. februar 1529 på Gottorp Slot et brev, der tillod borgerne i Viborg at benytte sorte og gråbrødrenes kirker som sognekirker og nedbryde byens øvrige sognekirker og kapeller.²⁵ Så hermed var borgernes overtagelse af kirken stadfæstet.

Gråbrødrene var dog ikke til sinds at give helt op, så efterfølgende indkvarterede bystyret soldater i klostret for at trænge brødrene ud, først fire, senere 15, som fortærede alle fødevarer.²⁶ Almindeligvis hævdes det, at først omkring årsskiftet 1529/30 gav brødrene op og rejste.²⁷ Antagelig er det dog sket i sommeren 1529 efter at gardianen havde fået et lukket brev af Frederik I formentlig ved Herredagen i København samme år.²⁸ Efter oplæsning af brevet for borgerne i Viborg, blev brødrene jaget ud. I november kunne kongens retterting træde sammen i klostret.²⁹

Ganske tidligt i Christians III's regeringstid blev en del af klostret ombygget, så det kunne huse kongen under kortvarige besøg. Måske blev byggeriet iværksat efter hyldningen i Viborg 8. marts 1535. Ifølge Christen Erichsen (1639-1711) havde kongen ladet

indrette adskillige gemakker og heriblandt en dansesal.³⁰ Ved inddragelsen af bispegodset i oktober 1536 kom kongen i besiddelse af den katolske bispegård i Viborg, som muligvis trængte til lidt istandsættelse; men som i løbet af få år gjorde boligen i Gråbrødre Kloster overflødig.³¹

Efter Reformationen nedsatte Christian III i 1539 en kommission, der skulle finde ud af, om klostrets bygninger skulle bruges som rådhus, som borgerne ønskede, eller til et hospital, som domkapitlet havde foreslået.³² Den 29/10 1541 besluttede kongen så: *“at thend vaaning udi Graabrøder chloster med huse, voning, abbelgaard, kieldere, som nu forfundet er, inthet underthagit, skal blifve thil siuge menniskers verelse, brugelse och nytte, underthagit thend gordtsrum och voning paa thend nørre side udi urthegaarden fran thend hiørne af thend muer om S. Mogens kierckegaard och saa vester op ind thil gaden, som vi tilforn hafve unt os elskelige Jasper Simensen, borgemester ther sammestedts, thesligeste och undertagit paa thend synder side thend ommurede kalgård sted och saa øster thvert egiennem thend stenhus at then kielsmidts mure, som staaer egiemen stegersit och thet kammer, och saa neder at thend nørre vey i thend søndre stenhus indtil thend liden tegelgaard, och skal byen beholle for(ne) voninge synder fran for(ne) aasteder och mur indtil kiercken, och alle andre for(ne) closters bygninger och vaaninger skal blifve til the fattige folcks brugelse, nytte och gafn thil evig thid.”*³³ Med lidt kendskab til hospitalet og de forsvundne bygninger ved klostret, kan man udlede, at øst- og vestfløjen sammen med den ommurede kalgård gik til kirken, hospitalet fik nordfløjen regnet fra nordre korsgang (thend nørre vey i thend søndre stenhus (hvor huset er set fra den nordre gård)) og bygningerne omkring den nordre gård, mens en udløberfløj mod nord med tilhørende gårdsrum gik til borgmester Simensen.

Dele af gråbrødreklostret er stadig bevaret i stærkt ombygget tilstand som en stiftelse med beskyttede boliger, Viborg Gråbrødre Kloster. Kirken var i brug til 1812, og store dele af den henstod som en ruin indtil 1830. Herefter blev der lavet et fint haveanlæg på kirkegården, kaldet Hans Tausens Minde, hvor der i anledning af reformationsjubilæet i 1836 blev opstillet en mindesten over Hans Tausen med en relief udformet af billedhuggeren H.E. Freund (fig. 5). Hækken, der skulle markere kirkens omrids blev først plantet senere.³⁴

4. Klostrets afgrænsning

Klostergrunden var mod syd langs Gråbrødre Kirkestræde, tidligere kaldet Mellem Muren, afgrænset med en mur, der også fungerede som kirkegårdsmur og var i brug til op i begyndelsen af 1800-tallet. Klostermuren er ligeledes påvist mod nord i skellet mellem matriklerne 93a og 97a.³⁵ Sammenbygget med muren her afdækkedes på nordsiden ydersiderne af et mindre stenhus (6 x 7 m). Klostrets mur er afbildet på et kort i Frederik V's Atlas (fig. 6). Mod nordvest grænsede klostrets grund op til kirkegården omkring Sankt Mogens Kirke.³⁶ Ud for kirkens vestende, hvor der også var kirkegård, har grunden naturligvis nået frem til Sct. Mogens Gade, hvorimod det er mere usikkert, om dette var tilfældet længere mod nord. Her var der i hvert fald i 1600-tallet ud mod gaden en gruppe boder tilhørende hospitalet, som vel kunne afspejle de middelalderlige forhold.³⁷ Mod øst gik hospitalets grund i 1600-tallet helt frem til Sct. Nicolai Gade. M.R. Ursin hævdede i 1849, at den østligste del af kirkegården var en tidligere kannikkegård, som Gråbrødre Kirke købte af hospitalet i det 17. årh., men han har desværre ikke henvisninger til oplysningen.³⁸ Selv om dokumentationen ikke umiddelbart

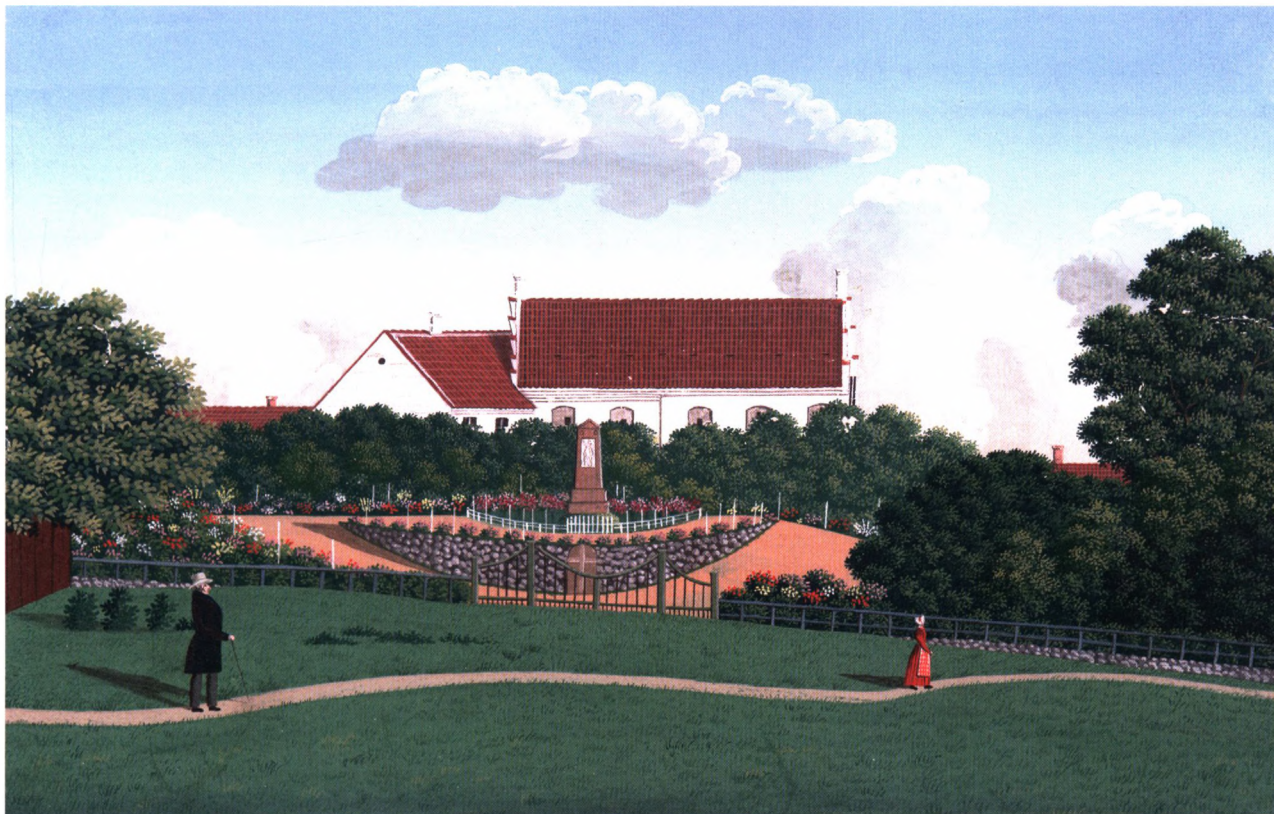

Fig. 5. Hans Tausens Minde i Viborg ved midten af 1800-tallet. Ved Reformationsjubilæet i 1836 lavede man et fint anlæg med en mindestele over Hans Tausen, som i de tidlige reformationsår i 1520'erne havde prædiket i kirken. I baggrunden ses to af fløjene fra det hospital, der blev indrettet i klosterbygningerne. På dette tidspunkt var hospitalets bygningsmasse reduceret en del i forhold til situationen i 1541. Gouache af Rasmus Henrik Kruse 1838, Nationalmuseet.

kan findes, synes placeringen af en sådan gård på dette sted ikke usandsynlig. Området omkring domkirken var præget af mange kanniksegårde.³⁹

Analogt med forholdene andetsteds har gråbrødrene i udgangspunktet sikkert kun haft en mindre grund, som de med tiden udvidede, når lejlighed bød sig. I 1448 stadfæstede Peder Harbo sin bedstefaders

gave af en gård i Sankt Mogens sogn til Gråbrødre Kloster.⁴⁰ Med beliggenheden i samme sogn kunne gården vel være indgået i klostergrunden. Det samme kunne være tilfældet med en grund, som borgmestrene i 1512 overlod til klostret, da den lå belejligt for klostret og ubelejligt for borgerne.⁴¹ Dog var der en årlig afgift til byen.

Fig. 6. Plan af Viborg 1755. Gråbrødre Kirke har nr. 3 og Hospitalsbygningerne nr. 16. På planen er angivet klostermuren ud mod Sct. Mogens Gade i vest og mod Gråbrødre Kirkestræde – dengang kaldet Mellem Muren – i syd. Mod nord forløber muren inde i karreen lidt nord for hospitalsbygningerne. I begge tilfælde når muren ned til den nuværende Sct. Nicolai Gade – dengang Røck-ind. Opmåling: Johan Jacob Bruun, Frederik den Femtes Atlas, Det Kongelige Bibliotek (bd. 35, s. 8).

Teglård og kilde

I forbindelse med opdelingen af klosterområdet i 1541 omtales “den liden tegelgaard” som efter beskrivelsen bør have ligget i den østligste del af klostergrunden. Vi kender ikke andre oplysninger omkring

teglgården, som heller ikke er påtruffet arkæologisk. Med beliggenheden inde i byen kan næppe forestille sig, at den kan have haft nogen stor kapacitet.

Et sted på det senere hospitals grund skal der have været en kilde kaldet Maria Sundhedsbrønd.⁴²

5. Forskningshistorie

Der blev ikke foretaget undersøgelser af kirken i forbindelse med nedrivningen; men allerede i 1830 besøgte N.L. Høyen ruinerne af kirken og udførte forskellige tegninger af østenden.⁴³

I værket Stiftsstadens Viborg behandlede M.R. Ursin i 1849 gråbrødklostret og den nedrevne kirke. For kirkens vedkommende drejer det sig mest om de historiske forhold og lidt om det eftermiddelalderlige inventar.⁴⁴ Han skriver kortfattet om hospitalsbygningerne og bemærker, at der i hovedfløjen (J + K) fandtes et stort rum i overetagen, hvis loft og vægge var bemalet med blomster, hvilket henføres til den tid, da klosterbygningerne benyttedes af kongerne.⁴⁵ Det nævnes også, at efter munkenes uddrivelse brugtes komplekset af kongerne, og at der foruden adskillige gemakker fandtes en dansesal.⁴⁶

Samtidig med Ursin arbejdede murermester Chr.M. Gullev med Viborgs middelalderlige historie ud fra bevarede levn og observationer ved diverse udgravninger rundt om i byen.⁴⁷ Han lavede adskillige ganske sirlige tegninger af kirken og klostret med vidt forskellige udformninger.⁴⁸ Det kan derfor være ganske vanskeligt at afgøre, hvilke detaljer der er troværdige, og hvilke der er rene konstruktioner.

Vilh. Lorenzen har arbejdet med klostret i to omgange. Første gang i 1914 i *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*.⁴⁹ Redegørelsen for de bevarede bygningers sammenhæng med det samlede klosteranlæg synes her baseret på oplysninger fra murermester Chr. Gullev og er desværre lidt for fantasifuldt. Beskrivelsen af de stående bygninger er i hovedtræk korrekt, men giver sådan set ikke oplysninger, man ikke ved selvsyn kan se i dag. Næste gang Lorenzen arbejdede med klostret var i 1935, hvor arkitekten Charles Christensen på forhånd havde un-

dersøgt bygninger og foretaget udgravninger i Hans Tausens Minde.⁵⁰ Nu opereres der med to klostergårde og en langt mere differentieret bygningshistorie. Den nordligste fløj erkendes at være delt i to faser (H + I); mens udløberfløjen mod øst (J + K) dog stadig betragtes som værende én byggefase.

Samtidig med at Vilh. Lorenzen skrev om bygningerne behandlede Johs. Lindbæk de historiske kilder omkring klostrets historie.⁵¹ Klostret er naturligvis også med i Jørgen Nybo Rasmussens store værk om de nordiske franciskanerklostre, men her er tale om ordenens generelle historie, således at oplysningerne om klostret i Viborg skal findes mange steder i bogen.⁵²

I forbindelse med en omfattende restaurering i 1976-77 foretog Viborg Stiftsmuseum en omhyggelig undersøgelse af murværket i de bevarede fløje, lige som der blev foretaget forskellige udgravninger omkring bygningerne foranlediget af diverse ledningsarbejder.⁵³ Der foreligger en omfattende dokumentation af murværket i bygningerne ved Erik Levin Nielsen.⁵⁴

Umiddelbart efter restaureringen skrev Allan Tønnesen på baggrund af rapporter fra Hans Henrik Engqvist, Erik Levin Nielsen og Søren Rassov en artikel om Viborg Gråbrødre Kloster med særlig fokus på Kongens Kammer og tilsatte en hel rapport af Mogens Larsen om kalkmaleriregistreringen.⁵⁵ I de generelle afsnit er artiklen skæmmet af en del faktuelle fejl og forfatterens manglende fordybelse i materialet. Derimod er der i den specifikke del, der bygger på indberetningerne, mange brugbare oplysninger om østfløjens opførelse i to tempi og om indretningen af Kongens Kammer og Dansesalen.

Paul G. Ørberg skrev i 1986 om hospitalets historie fra Reformationen til nutiden.⁵⁶ Det er en meget stofmættet bog baseret på omhyggelige kildestudier. Bygninger er dog tydeligvis ikke Ørbergs stærke side, og

man kunne have ønsket, at oplysningerne her i højere grad havde været citater frem for hans egne gengivelser.⁵⁷ Vi får dog oplyst, at hospitalets sydfløj (E) (klostrets oprindelige nordfløj, som Ørberg kalder for den gamle vestlænge) brændte i 1726, og henlå som ruin i en rum tid før den helt forsvandt.⁵⁸ I 1732 nybyggedes nordfløjen (H + I) med egebindingsværk i nord og vest.⁵⁹ Bygningskomplekset led under mangel på jævnlig vedligeholdelse, så der med mellemrum måtte gennemføres større ombygninger, ligesom man i de tidlige år i 1600-tallet kunne bortsælge flere bygninger til nedbrydning.⁶⁰ I årene 1852-53 blev bygningerne gennemgribende ombygget, uden at Ørberg kommer nærmere ind på detaljerne.⁶¹ Formentlig blev bygningerne pudset (med cement?), og der blev vist ved denne lejlighed indsat dannebrogsvinduer. En anden meget stor ombygning fandt sted i 1947-49.⁶² I den forbindelse blev pudsen på ydersiden banket af og bygningerne efterladt med blank mur. Derved blev det nødvendigt at skalmure en del partier med nye munkesten, især på vestsiden af fløj G. Den hvælvede kælder i øst under udløberfløjen (K) blev indrettet til kirkesal og kældervinduerne på sydsiden må være blevet udvidede ved denne lejlighed. Den vestlige kælder under denne fløj (J) blev udgravet efter at have været tildækket gennem et par århundreder. Den nordre længe (fløj H + I) blev inddraget til beboelse, og i den forbindelse må de fladbuede stik over døre og vinduer være ændret til kurvehanksbuede stik. Indretningen blev dog hurtigt utidssvarende, og man måtte i 1976 igen foretage en stor ombygning.⁶³

I bogen om Middelalderbyen Viborg i 1987 opsummerede Hans Krongaard Kristensen kortfattet klostrets middelalderlige historie med en opdeling af det store kompleks i en række elementer, hvis relative datering diskuteredes.⁶⁴ Her fik de forskellige bygnin-

ger tildelt et bogstav, som i hovedtræk er udgangspunktet for nærværende nummereringer.

Jens Vellew har i 1993 behandlet oplysningerne omkring klostrets grundlæggelse, som de optræder i Peder Olsens franciskanerkrønike fra reformationstiden.⁶⁵ Endvidere skrev han i 1996 en artikel om Kongens Kammer og Dansesalen, hvor han bl.a. forsøgte at argumentere for, at Christian III så sent som i 1545 skulle have benyttet lokalerne i det, der nu var et hospital.⁶⁶ Om udformning af rummene ud over deres udmaling giver artiklen dog intet nyt.

I forbindelse med en fejring af et reformationsjubelåm i 2004 rejstes en stor skulptur i Hans Tausens Minde. Den krævede et solidt fundament, hvilket førte til en udgravning, hvor den tidligere østfløj havde ligget.⁶⁷ Det mest bemærkelsesværdige ved undersøgelsen var påvisningen af en tæt begravelsesintensitet med både mænd og kvinder fra en kirkegård, som i det mindste var ældre end en skillevej i klostrets østfløj. Fundet tolkes derfor som spor efter en sognekirkegård, der fandtes forud for klostrets oprettelse.

I årene 2008-2012 udførte Viborg Museum en lang række mindre udgravninger i lystanlægget Hans Tausens Minde, hvor kirken og klostrets hovedanlæg havde ligget.⁶⁸ Resultaterne er fremlagt i nærværende bind af Jesper Hjeremind og Lars Agersnap Larsen.

Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi, Aarhus Universitet afviklede i 2009 et undervisningsforløb i bygningsarkæologi med udgangspunkt i klostret.⁶⁹ I den forbindelse blev Erik Levins Nielsens opmålinger ved restaureringen i 1976-77 af de stående bygninger rentegnet og hans notater transskriberet. Hans svært læselige håndskrift har tidligere virket afskrækkende for studier i materialet.⁷⁰ Resultaterne fra undersøgelsen i 2009 er i forskellige sammenhænge udnyttet af Morten Larsen i sit omfattende studie af danske tiggerklostre.⁷¹

Noter

1. Krongaard Kristensen 1987 s. 60 , Krongaard Kristensen 1998 s. 106; Krongaard Kristensen 2000 s. 60; Krongaard Kristensen 2013 s. 175; Larsen 2018 s. 62.
2. DiplVib s. 360-361.
3. ScrMin II s. 293. MCCXXXV: fundata est domus fratrum minorum Vibergis.
4. ScrMin II s. 298. construi fecit a fundamentis domina Marianna comitissa, et filii eius, dominus Albertus, comes de Euersteen, et dominus Ludouicus Euersteen Marscalcus.
5. ScrMin II s. 298. Et hij tres ididem tumulati sunt in vno sepulero sub lapide marmoreo.
6. Nybo Rasmussen 1976 s. 81 + tavle 1; Nybo Rasmussen 2002 s. 282.
7. Nybo Rasmussen 1976 s. 81.
8. Vellev 1993 s. 62.
9. Krongaard Kristensen 2013 s. 70-71.
10. Krongaard Kristensen 1987 s. 61-62.
11. Nybo Rasmussen 2002 s. 502.
12. DiplDan 2, I, 380-381; DiplDan 2, II, 122-123; DiplDan 2, V, 309; DiplDan 2, VI, 91; DiplDan 2, VI, 126.
13. DiplVib s. 37, nr. 48.
14. Missiver bd. 2, s. 339-340.
15. ÆA II s. 221; Nybo Rasmussen 2002 s. 292.
16. DiplDan 4, IV, 494. En vidisse fra 1531 (altså efter gråbrødre-nes salg) lader dog transaktionen være gået direkte fra Elisabeth til domkirken.
17. Krongaard Kristensen 2013 s. 149-151.
18. Jens Niensens dødsår er lidt omstridt, se Vellev 1986 s. 17-19.
19. Vellev 1986.
20. Lindbæk 1914 s. 55-78.
21. Lindbæk 1914 s. 69-70.
22. ScrMin II s. 322.
23. Nybo Rasmussen 1977 s. 62, 66 & 71.
24. Heilesen s. 41.
25. DiplVib s. 170-171 nr. 226.
26. Brødrenes version findes i Krøniken om Graabrødrenes fordri-velse fra deres kloster i Danmark s. 29-33.
27. Heilesen 1952 s. 42.
28. Kongen var i København maj-august 1529, så uddrivelsen er nok sket om sommeren.
29. Danske Domme, nr. 64, s. 172-174.
30. DiplVib s. 360-361.
31. Krongaard Kristensen 1987 s. 108.
32. DiplVib s. 216.
33. DaKancReg s. 203-204, 29/10 1541.
34. Petersen 2005.
35. AUD 1985 s. 103; VSM 421E.
36. DaKancReg s. 203-204, 29/10 1541.
37. Grundtaksten af 1682, nr. 33.
38. Ursin 1849 s. 21. Gullev har en tegning, hvor han angiver, at denne kannikeresidens blev købt 1676 for 100 mark, se Lorenzen 1914 s. 37.
39. Krongaard Kristensen 1987 s. 93-94.
40. DiplVib s. 37, nr. 48.
41. Missiver s. 339-340, nr. 263.
42. Resen 1934 s. 15.
43. Vellev 1993 fig. 5.
44. Ursin 1849 s. 18-21.
45. Ursin 1849 s. 249.
46. Ursin 1849 s. 18.
47. Gullev 1868-69.
48. Vellev 1979 s. 50-82
49. Lorenzen 1914 s. 40-44.
50. Lorenzen 1935.
51. Lindbæk 1914 s. 126-131.
52. Nybo Rasmussen 2002.
53. VSM 370D. Museumsinspektør Erik Levin Nielsen ledede undersøgelserne og tog sig af bygningsarkæologien, mens udgravningerne til dagligt blev varetaget af stud.mag. Hans Krongaard Kristensen.
54. Materialet, der er dårlig struktureret, opbevares i Viborg Museum, VSM 370D.
55. Tønnesen 1978.
56. Ørberg 1986.
57. "Det skal dog indrømmes at det kan være vanskeligt at hitte rede i det store hospitalskompleks i gammel tid." Ørberg 1986 s. 74.
58. Ørberg 1986 s. 76 & 127.
59. Ørberg 1986 s. 77-79.
60. Ørberg 1986 passim.
61. Ørberg 1986 s. 189-192.
62. Ørberg 1986 s. 229-231.
63. Ørberg 1986 s. 238-241.
64. Krongaard Kristensen 1987 s. 58-61.
65. Vellev 1993.
66. Vellev 1996.

67. Hjermind 2005.
68. Viborg Museum, VSM 09543, Viborg Gråbrødrekloster.
69. I forløbet deltog Bianca Breum, Martin Risvig og Lars Meldgaard Sass Jensen
70. Notaterne bringes i forbindelse med plancherne i artiklen: De stående bygninger – bygningsarkæologiske undersøgelser i Viborg gråbrødrekloster. Det er nu muligt at overskue iagttagelserne og deres betydning.
71. Larsen 2018.

Litteratur

- AUD = *Arkæologiske udgravninger i Danmark*.
- DaKancReg: *Danske Kancelliregistranter 1535-1550*, udg. ved Kr. Erslev & W. Møllerup, Kjøbenhavn 1881-82.
- Danske Domme 1375-1662. De private domssamlinger*, bd. 1, udg. Erik Reitzel-Nielsen, København 1978.
- DiplDan: *Diplomatarium Danicum*, udg. af Det danske Sprog og Litteraturselskab, København 1938-. Paralleludgave med dansk oversættelse i Danmarks Riges Breve.
- DiplVib: *Diplomatarium Vibergense, Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie*, udg. ved A.Heise, København 1879.
- Gullev, Chr.: Antiquariske Meddelelser fra Viborg, *Samlinger til jysk Historie og Topografi* 2, 1868-69, s. 97-107.
- Heilesen, Henning: Om graabrødrenes fordrivelse fra deres kloster i Viborg, *Fra Viborg Amt* 1952, s. 38-51.
- Hjermind, Jesper: Et kig til Gråbrødre klosterets ældste historie, *Viborg Bogen* 2005, s. 19-24.
- Krongaard Kristensen, Hans: *Middelalderbyen Viborg*. Århus 1987.
- Krongaard Kristensen, Hans: Kirkens huse, *Viborgs historie 1. Oldtid til 1726*. (red Henning Ringgard Lauridsen), Viborg 1998, s. 85-112.
- Krongaard Kristensen, Hans: Korsgangsmotivet ved danske klostre, *Aspekter af dansk klostervæsen i middelalderen* (red. Inger-Lise Kolstrup), Århus 2000, s. 47-76.
- Krongaard Kristensen, Hans: *Klostre i det middelalderlige Danmark, Højbjerg* 2013.
- Krøniken om Graabrødrenes fordrivelse fra deres kloster i Danmark* (oversat af Henning Heilesen), København 1967.
- Larsen, Morten: *Danmarks middelalderlige tiggerklostre. Franciskanernes og dominikanernes bygningskultur*. Højbjerg 2018.
- Lindbæk, Johs: *De danske Franciskanerklostre*, København 1914.
- Lorenzen, Vilh.: *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*, København 1914.
- Lorenzen, Vilh.: Graabrødre Klosters og Kirkes Bygningshistorie, *Fra Viborg Amt* 1935, s. 1-43.
- Missiver: *Missiver fra Kongerne Christian I.s og Hans's Tid*, bd. 2, udg. ved William Christensen, København 1914.
- Nybo Rasmussen, Jørgen: *Broder Peder Olsen som de danske franciskaneres historieskriver*, København 1976.
- Nybo Rasmussen, Jørgen: *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, Kevelaer 2002.
- Petersen, Margit: Hans Tausens Minde og H.E. Freund, *Viborg Bogen* 2005, s. 25-34.
- Resen, Peder Hansen: *Atlas Danicus IV B: Viborg Bispedømme*, udg. ved Gunnar Knudsen, København 1934.
- ScrMin: *Scriptores minores historiae Danicae medii ævi I-II*, udg. ved M. Cl. Gerts. København 1917-20.
- Tønnesen, Allan: Viborg Gråbrødre Kloster, *Antikvariske Studier* 2, 1978, s. 177-188.
- Ursin, M. R.: *Stiftsstadten Viborg. En topographisk, historisk og statistisk Beskrivelse*, Viborg 1849.
- Vellev, Jens: Viborgs middelalderlige topografi. Belyst med udgangspunkt i murermester Gullevs kirkearkæologiske undersøgelser, *MIV* 9, 1979, s. 50-91.
- Vellev, Jens: Viborg Gråbrødreklosters første år og Peder Olsens to notater, *hikuin* 20, 1993, s. 53-64.
- Vellev, Jens: "Kongens Kammer" og "Dansesalen". Indrettet i Viborg Gråbrødrekloster, *hikuin* 23, 1996, s. 191-198.
- Ørberg, Paul G.: *Når nøden er størst. Viborg Gråbrødre Klosters historie fra reformationen til nutiden*, Viborg 1986.